

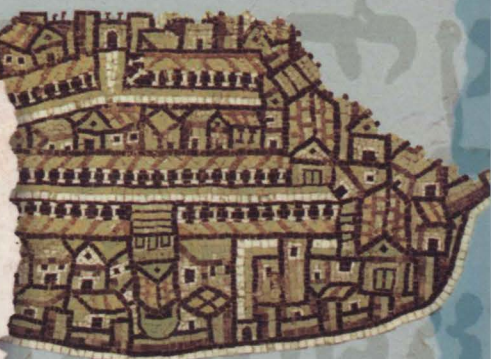
מרכז ותפוצה

ארץ ישראל והתפוצות

בימי בית שני, המשנה והתלמוד

עורך: ישעיהו גפני

הכל מעלין לארץ ישראל ואין הם
כוננין כל מעלין לירושלם ואין
הכל כוננין אחר נשים ואחר
עבדים נשא אשה בארץ
ישראל נותן לה סמעות ארץ ישראל
נשא אשה בארץ ישראל ותרשוד
מקודקדו נותן לה סמעות ארץ
ישראל נשא אשה מקודקדו נותן
בארץ ישראל נותן לה סמעות ארץ
ישראל רק שבעה בנות אחד

מרכז ותפוצה

ארץ ישראל והתפוצות בימי בית שני המשנה והתלמוד

מרכז ותפוצה

ארץ ישראל והתפוצות בימי בית שני
המשנה והתלמוד

עורך

ישעיהו גפני

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן
פרופ' רוברט ליברטס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזות המערכת: מעין אבינרי־רבהון

מערכת הקובץ

אלברט י' באומגרטן, ישעיהו גפני, יהודה שיפמן

התקין והביא לדפוס
יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע
משרד החינוך, התרבות והספורט

מסת"ב 2-194-227-965 ISBN

מספר קטלוגי 185-510 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"ד
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר מחשב ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	מבוא: מרכז ותפוצה בתקופת בית שני, המשנה והתלמוד	ישעיהו גפני
17	העם היהודי בימי בית שני כקהילה מדומיינת	אלברט י' באומגרטרן
37	יהודי מצרים בין מקדש חוניו למקדש ירושלים ולשמים	דניאל שוורץ
57	הפוליטאומה (politeuma) היהודית באלכסנדריה: דגם של ארגון קהילתי בתפוצה ההלניסטית-רומית	אריה כשר
93	קשרים בין מצרים לארץ ישראל בתקופה היוונית-רומית: עדות בית הכנסת	שמעון פיין
107	בקצה הגולה: יהודים באזור ים המלח בשתי המאות הראשונות לספירה	יהודה שיפמן
125	קשרי ארץ ישראל ובבל במיפנה תקופת התנאים והאמוראים	אהרן אופנהיימר
141	אגדות החורבן: בין ארץ ישראל לבבל	פינחס מנדל
159	התמודדות עם מעלות ארץ ישראל: ניתוח סוגיית בבלי, כתובות קי ע"א-קיב ע"ב	יעקב ג'פרי (רובינשטיין)
189	ציפורי והתפוצות: ההשפעה המתמשכת של מרכז תלמודי בגליל	שלמה (סטיוארט) מילר
217	רבא ודרכי העיון הארץ ישראליות במדרש ההלכה	יעקב אלמן
V		תקצירים באנגלית

מבוא: מרכז ותפוצה בתקופת בית שני, המשנה והתלמוד

חקר התפוצה היהודית בימי בית שני ותקופת התלמוד זכה להתעניינות מוגברת בדורות האחרונים.¹ רבים הגיעו לעסוק בשאלה זו אגב התעניינותם בשאלות שהזמן גרמן או מתוך ניסיון לשלב עיון זה בתוך אופנה מחקרית המבקשת להציג עולם יהודי מגוון ולעתים אף מפוצל, שבו כל קהילה או קבוצה מבינה – ואף חיה – את יהדותה על-פי דרכה. וללא תחושה אמיצה של שותפות גורל בין כל אשר נקראו "יהודים" בשלהי העת העתיקה.² ואכן, הדמיון בין ימי בית שני לימינו – שני פרקי זמן כמעט יחידים בתולדות ישראל שבהם נתקיימו, זה לצד זה, יישוב יהודי גדול בארץ ישראל ותפוצה יהודית רבת היקף, משגשגת ואסרטיבית – תרם לא מעט לבחינת המציאות של העת העתיקה באספקלריה של שאלות המטרידות את בני הזמן החדש. אף אני תהיתי לא פעם: אילו רק יכולתי לעצור יהודי ברחובותיה של אלכסנדריה במאה הראשונה לספירה³ ולשאול

1 המחקרים המסכמים את דמותה של התפוצה היהודית בעת העתיקה מרובים, וראו למשל: מ' שטרן (עורך), הפזורה היהודית בעולם ההלניסטי-רומי, "ירושלים תשמ"ג"; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.–A.D. 135)*, revised and edited by G. Vermes et al., Vol. III, part 1, Edinburgh 1986, pp. 1-176; J.M.G. Barclay, *Jews in the Mediterranean Diaspora, From Alexander to Trajan (323 BCE–117 CE)*, Edinburgh 1996; L.V. Rutgers, *The Hidden Heritage of Diaspora Judaism*, Louvain 1998 (בפרק הראשון של חיבור זה, עמ' 15–44, סוקר המחבר את המגמות והכיוונים החדשים בחקר התפוצה היהודית, ובעיקר זו של העולם ההלניסטי-רומי); E.S. Gruen, *Diaspora: Jews Amidst Greeks and Romans*, Cambridge MA 2002. אין צורך לומר, כי מעמדן ואופיין של קהילות ישראל ברחבי התפוצות נידונו בהרחבה ובעיון רב גם בחיבורים רבים אחרים העוסקים במגעים תרבותיים וחברתיים בין יהודים לשכניהם בשלהי העת העתיקה, וכן במחקרים סביב שאלות של גיור, בתי כנסת בתפוצות, אפיגרפיה יהודית ועוד.

2 ומכאן אף האופנה לדבר על "יהדות" בעת העתיקה, וראו למשל דברי ברקלי (לעיל), הערה 1, עמ' 4: "Whether or not we use the plural 'Judaisms' in relation to the Diaspora, the range and diversity of the historical evidence certainly indicate that no normative unity can be assumed".

3 רשאי הקורא לשאול כיצד הייתי מזהה אדם ברחובותיה של אלכסנדריה כיהודי, ואין בדי תשובה החורגת בהרבה מהסתמכות על תחושה סובייקטיבית, אך בדיוק לנושא זה נדרש חוקר חשוב; ראו: S.J.D. Cohen, 'Those who say they are Jews and are not: How do you

אותו להגדרתו העצמית, כיצד היה מבקש אותו יהודי להציג את זהותו העצמית? כלום היה מדגיש בעיקר את היותו 'יהודי' (IOUDAIOS), היינו מעיקרו מי שמוגדר על ידי זיקה גיאוגרפית-היסטורית וממשיך לראות את מוקד פולחנו ואמונתו הדתית במקדש הירושלמי, לשם הוא שולח מדי שנה את שקלו ואף מבקש לעלות לרגל אם יתאפשר הדבר? האם היה מוסיף אותו מרואיין היפותטי גם להדגיש את מעורבותו בנעשה בארץ ישראל על ידי פעילות מקומית המקשרת אותו בעליל להנהגה היהודית שבארץ ישראל, בין שהנהגה זו קשורה במשפחת בית חשמונאי ובין שהעומדים בראשה קשורים למלך הורדוס ולמשפחתו המסועפת?

או שמא, אילו נתבקש להציג במספר מילים את 'תעודת הזהות' היהודית שלו, היה נוקט עמדה שונה בתכלית, ומציג עצמו כתושב (ואולי אף 'אזרח')⁴ גאה של הפוליס המפואר מבין כל ערי המזרח ההלניסטי-רומי, ואף היה מציין כי משפחתו הגיעה לאלכסנדריה עוד בשלבים הראשונים של ההתיישבות היוונית במקום,⁵ אלא שבתחום אחד בלבד הוא בכל זאת שונה מרוב בני סביבתו – ההיבט הדתי של חייו. ובקיצור, היה מציג עצמו כמעין "אלכסנדרוני בן דת משה".⁶ וכשם שצרכים מובהקים של קהילות ואישים יהודים במאה ה-19 קבעו לא מעט את דרכי הצגתה של התפוצה היהודית בשעתה, כך אין להכחיש כי גם תחייתה של התנועה היהודית הלאומית בשלהי המאה ה-19, וביותר במאה ה-20, יצרה אווירה (על כל פנים תקווה) שהקלה על הצגת התפוצה היהודית בעת העתיקה כקהילה מגובשת, הכפופה בעבודות רבות ומגוונות אל ההנהגה היהודית, הן הפוליטית והן הרוחנית, שבארץ ישראל.⁷ ביטויים כמו "ריבונותה

know a Jew in Antiquity when you see one?', in: S.J.D. Cohen and E.S. Frerichs (eds.), *Diasporas in Antiquity*, Atlanta 1993, pp. 1–45

4 דיון על ההגדרה המיוחדת של קהילת יהודי אלכסנדריה והזוהות העצמית שלהם ימצא הקורא במאמרו של א' כשר בקובץ זה.

5 ראו דבריו של פילון, נגד פלאקוס, 46. על זהותם העצמית של יהודי התפוצה ההלניסטית-רומית ראו: J.M. Scott, 'Exile and the Self-Understanding of Diaspora Jews in the Greco-Roman Period', in: J.M. Scott (ed.), *Exile: Old Testament, Jewish and Christian Conceptions*, Leiden 1997, pp. 173–218

6 לא בכדי ביקשו כמה מיהודי גרמניה של המאה ה-19 לראות באישיות כמו פילון האלכסנדרוני מופת של יהודי גאה, המזוהה עם זאת עם סביבתו החברתית והתרבותית ואינו רואה כל סתירה בין שני מרכיבים אלה של זהותו האישית. ראו: M.R. Niehoff, 'Alexandrian Judaism in the 19th Century *Wissenschaft des Judentums*: Between Christianity and Modernization', in: A. Oppenheimer (ed.), *Jüdische Geschichte in hellenistisch-römischer Zeit*, Muenchen 1999, pp. 9–28

7 מאמרו של א' באומגרטן בקובץ זה מבקש להעמיד אלטרנטיבה לתפיסה זו, ולהטיל ספק במידת הזיקה שבין התפוצות השונות ובין כולן לארץ ישראל.

של הארץ כלפי התפוצות", מסממניה המובהקים של התקופה לפי תפיסתו של ג' אלון,⁸ וכן גישות שהבליטו את אחדות התפוצה היהודית לדורותיה וראו בה אברים של "גוף אחד",⁹ הביאו אחרים לראות בגישה זו ביטוי מובהק של היסטוריוגרפיה ציונית,¹⁰ ולדיים אין כאן אלא העמדה מאולצת של התפוצות לא רק כגוף די מונוליתית, שההבדלים בין מרכיבי השונים זניחים לעומת המאחד, אלא גם כקהילה המשעבדת עצמה (לעיתים מרצון ולעיתים מאונס) להנחיות היוצאות מן המרכז הארץ ישראלי.¹¹ ואכן, לבני דורנו קשה לעיתים לחשוב על דמותה של פזורה יהודית עתיקה מבלי להיות מושפעים ממצאות הניצבת מול עינינו וכן מתולדותיה של התפוצה היהודית בתקופה הארוכה שמלאחר חורבן הבית השני ועד לצמיחתה של תנועת התחייה הלאומית היהודית בעת החדשה.

הספר המונח לפני הקורא אינו מבקש, ובודאי אינו מתיימר, לשמש מבוא או סקירה של תולדות התפוצה היהודית בעת העתיקה. עניינו בחקר היבטים שונים של הקשר שבין ארץ ישראל והתפוצות בימים שלפני חורבן הבית השני ואחריו, כפי שהועלו על ידי חוקרים שונים במהלך כנס מדעי שנערך באוניברסיטת ניו-יורק בשנת תשנ"ו (1996).¹² דומה כי אין כמו בני דורנו המסוגלים להבין את הבעייתיות שנוצרה בעידן הבתר-מקראי, כאשר ניצבו זה מול זה מרכז יהודי מתחדש בארץ ישראל, שאף זכה לפרק זמן מסוים לעצמאות פוליטית, ובני תפוצה יהודית רבת-היקף, שהצליחו להתערות היטיב בסביבתם התרבותית-חברתית, ובה בשעה להצהיר על זיקה דתית ולעיתים אף פוליטית עם בני עמם (או עדתם הדתית) החיים בארץ ישראל. מהותה של

8 ג' אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, א, תל-אביב תשי"ד, עמ' 7.

9 כגון דבריו של י' בער, 'היסודות וההתחלות של ארגון הקהילה היהודית בימי הביניים', ציון, טו (תשי"ז), עמ' 22.

10 להצגתו של ג' אלון כדוגמא לאותם היסטוריונים שיצירתם היא בעיקר "romantic nationalist ideology, nowadays usually Zionism" ראו: S. Schwartz, *Imperialism and Jewish Society, 200 B.C.E. to 640 C.E.*, Princeton and Oxford 2002, pp. 5–7.

11 ואין זה מקרה, סבור היסטוריון אחד, שמאמרו הנ"ל של בער הופיע שנתיים בלבד לאחר הקמתה של מדינת ישראל; ראו: D.N. Myers, 'Between Diaspora and Zion: History, Memory and the Jerusalem Scholars', in: D.N. Myers and D.R. Ruderman (eds.), *The Jewish Past Revisited: Reflections on Modern Jewish Historians*, New Haven and London 1998, p. 97.

12 סקירה עדכנית של המחקר בנושא זה ימצא הקורא אצל גרואן בספרו הנ"ל (לעיל, הערה 1), עמ' 232–252 ('Diaspora and Homeland'). ויש להוסיף כעת: ש' ספרא, 'קשרי ארץ ישראל והתפוצות בתקופה הרומית והביזנטית', בתוך: קהל ישראל, השלטון היהודי העצמי לדורותיו; כך א: העת העתיקה, י' גפני (עורך), ירושלים תשס"א, עמ' 199–229.

זיקה זו וגילוייה השונים לאורך תקופה ארוכה עומדים בקובץ זה לבחינה ובדיקה חדשים, אף כי נקודתיים ביותר.

חרף כל החששות מפני אנכרוניזם, דומה כי בחינת היחסים שבין הארץ והתפוצות בשלהי העת העתיקה עשויה לצאת נשכרת לא מעט גם מהזיקות לטרמינולוגיה שצמחה בעידן החדש. כך, למשל, כלום רשאים אנו לדבר על 'דיאלוג' בין בני הארץ והתפוצות על עצם ישיבתם הנמשכת של יהודים בנכר, ואם אכן היה דו־שיח כזה – מתי הוא מופיע לראשונה ובויקה לאלו אירועים? דומה כי לפחות בספרות חז"ל ניתן אכן לחוש במתח שנוצרה בין בני ארץ ישראל לאחיהם בתפוצות, דווקא בניסיון להעריך את משמעותה של פזורה יהודית מתמשכת והחשש – לפחות בצד ה"ישראלי" – שאין קיומה של אותה פזורה רק תוצאה של חטאי ישראל בעבר ואי־כולתם של בני התפוצות להסיר מעליהם את עול הישיבה בקרב זרים. והמעניין עוד יותר: חוסר הנחת של בני ארץ ישראל ממה שנתפס אצלם כמעין התנכרות של יהודי חוץ־לארץ לגורלם נקלט היטב גם בתודעתם של בני חוץ־לארץ – ולפחות ביצירתם הספרותית של חכמי בבל:

ריש לקיש הוה סחי בירדנא. אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידיה. אמר ליה: אלהא סנינא לכו!¹³ דכתיב "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז" (שה"ש ח, ט). אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא – גמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו; עכשיו שעליתם כדלתות גמשלתם כארז שרקב שולט בו (בבלי, יומא ט, ב).

התלמוד הבבלי יודע לנסח – בשמם של חכמי ארץ ישראל – דברי קטגוריה כלפי יהודי בבל על כך שלא עלו לארץ בימי שיבת ציון. ושמא אין כאן מקרה, שאותה לשון הנדרשת לחובתם של יהודי בבל (היינו שלא עלו "כחומה" בימי עזרא) נדרשת בידי הבבלי דווקא כבסיס להימנעות מעלייה, שכן מבין השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל נמצאת גם האזהרה "שלא יעלו ישראל בחומה"¹⁴ (בבלי, כתובות קיא, א). את ההאשמות בדבר חוסר הנאמנות של חכמי בבל לארץ ישראל יש לקשור, כך נראה, לרשימה ארוכה של הצהרות מפי חכמי ארץ ישראל על מחויבותו של יהודי לדור בארץ ישראל גם בתנאים קשים של רעב וכיוצא־בזה, שכן "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל מצוות שבתורה" (תוספתא, עבודה זרה פ"ד(ה) ה"ג). 'דיאלוג' זה שבין שתי

13 תרגום: "ריש לקיש היה שוחה בירדן, בא רבה בר בר חנה נתן לו יד. אמר לו (ריש לקיש): האלהים, אני שונא אתכם..."

14 בכתבי יד מינכן 95, רומי 112 ועוד נמצא: כחומה, וראו: מ' הרשלר (עורך), תלמוד בבלי עם שינויי נוסחאות, ירושלים תשל"ו, עמ' תקלו, הערה 4.

קהילות של חכמים, אלה שבארץ ישראל ואלה שבבבל, הובן היטב על ידי עורך סוגיה ארוכה בתלמוד הבבלי, כתובות קי, ב-קיב, ב, וניתוח הסוגיה בידי י' רובינשטיין בקובץ זה מלמד לא רק על המודעות לבעיה אלא גם על הטכסיסים שנוקט העורך כדי להכריע במידה רבה לצד אחד, תוך שהוא נותן פומבי גם לטענותיהם של העומדים מן העבר השני של המחלוקת.

מתח זה סביב הלגיטימיות של ישיבה בנכר, והיותו גורם ביחסי ארץ ישראל והתפוצות, נעדרים לחלוטין בימי הבית השני, וכפי שביקשתי להראות במקום אחר, מתחיל להישמע רק לאחר מרד בר כוכבא.¹⁵ דווקא בימי הבית דומה כי יהודי ארץ ישראל נהגו מתמיכתם הכספית ואף הפוליטית של אחיהם בתפוצות השונות. על משלוחי הכספים מיהודי התפוצות למקדש הירושלמי מעידים לא רק מחברים יהודים כמו יוסיפוס¹⁶ ופילון¹⁷ (ולאחר מכן גם חז"ל),¹⁸ אלא קיימות גם עדויות של כותבים שאינם מבני ברית, והנודע שבהם הוא קיקרו בנאום ההגנה שלו על פלאקוס.¹⁹ בני ארץ ישראל אף נהגו לא פעם מהשפעתם הפוליטית של אחיהם בתפוצות: חנניה, מפקד הצבא היהודי של המלכה התלמית קליאופטרה, השפיע עליה שלא לכבוש את ארץ ישראל מידי המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי, לאחר שהלה כמעט איבד את ממלכתו לבנה, תלמי לאתירוס; לא כך נוהגים בבעל ברית, טען חנניה, "ובפרט שהוא קרובנו", ואם בכל זאת תצא המזימה לפועל, הרי שהדבר יהפוך "אותנו היהודים כולנו לאויבים לך".²⁰ מעורבותם של בני התפוצות בנעשה בארץ לא פסקה – ואולי אף גברה – לאחר נפילתה של המדינה החשמונאית העצמאית. בשעה שביקש יוליוס קיסר לכבוש את מצרים, נמנעו תחילה יהודי ארץ חונוי מלשתף עימו פעולה. רק כאשר הגיעו אליהם מכתבים מהורקנוס (השני) הכהן הגדול ובהם העיד על ידידותו של קיסר, נענו יהודים אלה שבמצרים לשתף פעולה ולסייע לפולש הרומאי.²¹ ככלל, כוחם והשפעתם של יהודים בתפוצה הרומית נוצלו לא פעם למען היישוב בארץ: לאחר מותו של הורדוס הצטרפו שמונת אלפים מיהודי העיר רומא למשלחת שבאה מיהודה וביקשה שהקיסר ישים קץ למשטר ההרודייני בארץ.²² גילוי ציורי יותר למעורבות זו אירע בשעה שיהודי

- 15 י' גפני, 'מעמדה של ארץ ישראל בתודעה היהודית בעקבות מרד בר-כוכבא', בתוך: א' אופנהיימר וא' רפפורט (עורכים), מרד בר-כוכבא: מחקרים חדשים, ירושלים תשמ"ד, עמ' I.M. Gafni, *Land, Center and Diaspora*, Sheffield 1997, pp. 58–78; 232–224.
- 16 ראו למשל: קדמוניות יד, 110; שם טו, 163, 173–166.
- 17 המלאכות אל גאיוס, 214.
- 18 משנה, שקלים פ"ג מ"ד; תוספתא שם, פ"ב ה"ג-ד.
- 19 Pro Flacco 28:67–69; השו' גם: סקיטוס, היסטוריות, ה, 4.
- 20 קדמוניות יג, 354.
- 21 קדמוניות יד, 132–127.
- 22 קדמוניות יז, 300.

מצידון, אשר טען שהינו אלכסנדר בנו של הורדוס שלכאורה הוצא להורג על ידי אביו, זכה לתמיכתם הכספית הנלהבת של יהודי כרתים, מלוס (אי בים האיגאי) ודיקארכיה.²³ כשהגיע הלה לרומא, "יצא כל עם היהודים לפוגשו ונתנו שבח לאלוהים על מעשה הצלתו".²⁴ ואילו בשעה שביקש הקיסר גאיוס קליגולה להעמיד צלם בהיכל, היסט פטרוניוס נציב סוריה להוציא אל הפועל את הגזירה, שכן חשש מהתקוממות יהודית כללית ברחבי האימפריה.²⁵

הצד השני של אותו מטבע היה הנחתם של נוכרים כי אכן היהודים ברחבי התפוצות קיימו קשרים הדוקים בינם לבין עצמם, וכולם יחד היו מעורים היטב בנעשה בארץ ישראל. סופרים יהודים לא התקשו להניח דבר זה כיסוד ידוע בחיבוריהם: בעל ספר טוביה, דרך משל, הניח כמובן מאליו שסנחריב, מלך אשור, יוציא זעמו על יהודי העיר נינוה כתוצאה מכשלונו בירושלים (טוביה א, 18). הוא הדין לגבי מחבר ספר מקבים ג, שלא התקשה כלל להצביע על הביזיון שנחל המלך תלמי פילופטור מיד ייחודים בירושלים (מק"ג ב, 21-24) כגורם העיקרי לגזרותיו על התושבים היהודים של מצרים התלמית.

ואכן ויקה זו בין התפוצות למרכז נקלטה בתודעה היוונית והרומית. בנאומו למען פלאקוס, הצדיק קיקרו את החרמת כספי היהודים באסיה קטנה בכך שבני עמם ביהודה לחמו שנים מעטות לפני כן נגד צבאותיו של פומפיוס (בעד פלאקוס, 6:28). אצל קיקרו המורכבות של התלות היהודית ההדדית מודגשת עוד יותר: הוא חושש שיהודי רומא יפעילו לחצים על מערכת המשפט המקומית לטובת אחיהם היהודים באסיה הקטנה, בשעה שהללו מבקשים לשלוח כספים לאחיהם שבירושלים! ואולי הגילוי המובהק ביותר של תפיסת הויקה שבין קהילות ישראל בארץ ובתפוצות הינו הענשתם של כלל יהודי האימפריה בידי אספסינוס, בהטילו עליהם מס מיוחד בגין חטאיהם של המורדים היהודיים ביהודה.²⁶

והנה, למרות כל הגילויים הללו של תחושת הויקה שבין יהודי ארץ ישראל לאחיהם בתפוצות, הן בספרות היהודית והן לאור מעשיהם של נוכרים, לא מצינו לפני מרד בר-כוכבא כל איזכור 'לדיאלוג' המטיל ספק במעמדם של בני התפוצות ובגישתם לארץ. אפילו אותם מכתבים נודעים הפותחים את ספר מקבים ב אינם באים בדרישה כלפי בני חו"ל שיעלו לארץ; כל עניינם הוא להדגיש כי חגם של "האחים היהודים שבירושלים" הוא גם חגם של יהודי מצרים, ועל כן ראוי כי הללו ישתתפו בשמחתם

23 השם היווני של Puteoli, עיר הנמל שליד נאפולי.

24 קדמוניות יז, 331-324.

25 פילון, המלאכות אל גאיוס, 214.

26 יוסיפוס, מלחמת היהודים, ז, 218.

של בני ירושלים. אפילו ההכרזה המסיימת את המכתב השני שם (מק"ב ב, יח) אינה אלא ביטוי לתקווה כי ביום מן הימים ישובו יהודי הנכר אל ארצם. עד אותו יום על בני חוץ-לארץ להשתתף בשמחת היום, ואין כאן אלא ביטוי לאחדות הגורל, אך בשום פנים ואופן לא דרישה לעלייה ולפירוקן של הגלויות. ולא זו אף זו: אין להוציא מכלל חשבון, שגם המקדש ששימש לימים חלקים מיהודי מצרים – הוא מקדש חוניו – איננו תופעה כה זניחה כפי שביקשו רבים לטעון, ועל כך הרחיב את הדיבור ד' שוורץ במאמרו שבקובץ זה.

העולה מדברינו עד כה, אם כן, הוא דווקא העדר הדימיון שבין 'אקטיביזם ציוני' בעת העתיקה לבין גילויי המודרני. אם הקריאה לציון הופיעה בעידן המודרני כחלק מן המפעל הלאומי שכותרתו הייתה הקמת המדינה היהודית, הרי שבעת העתיקה עולה מציאות הפוכה: כל עוד הייתה מדינה יהודית בארץ ישראל, אין שומעים על קריאות לעלייה והטלת דופי על הישיבה בנכר; קולות אלה הופיעו דווקא בשעה שנמוגה כל תקווה לשחרור הארץ מידי כובשיה, ודווקא בשעה שחכמים יבקשו למעט בלהט המשיחי האקטיבי, בעקבות כשלונו של בר-כוכבא.

אפשר כי הקולות הקוראים לציון מלאחר מרד בר-כוכבא הושפעו גם מראשית זריחת שמשו של קהילת יהודי בבל. שלא כשאר קהילות ישראל בתפוצות, הופיעה בבבל קהילת חכמים שזיקתה לתורת ארץ ישראל הייתה מובהקת, אלא שזיקה זו לא מנעה ממנה לפתח דימוי עצמי שלבסוף ניסה להעמיד אותה כשוות סמכויות וידיעות עם אחותה ה"ישראלית" גם בתחום התורני ("עשינו עצמנו בבבל כארץ ישראל" וכו').²⁷ מציאות זו, היינו תורה אחת הנלמדת בשתי קהילות המצויות בעולמות מדיניים, חברתיים ותרבותיים שונים בתכלית, רומי הפגאנית והביזאנטית מכאן ופרס הססאנית, בעלת ההשפעה הזורואסטורית מכאן, הולידה פרשת יחסים בין-קהילתית ייחודית. מסורות של לימוד לא רק עברו מארץ אחת לאחרת תוך כדי התאמה ולפעמים אף שיבוש כתוצאה מן השוני שבין ארץ המוצא של הדברים לארץ קליטתם,²⁸ אלא שאף הבדלי מגמה ותפיסת עולם גרמו לכך שסיפורים ומסורות יקבלו צבע אחר ודגשים שונים בהתאם לצרכים המקומיים של כל קהילה. וכך, דרך משל, מילאו אגדות התורבן תפקידים שונים לחלוטין עבור מספריהן בשתי הקהילות, כפי שמראה פ' מנדל במאמרו שבקובץ. ואולם אין לייחס כל שוני בין שני התלמודים, או בין יצירת ארץ ישראל ככלל לבין זו שנתפתחה בבבל, תמיד להבדלים פוליטיים-חברתיים, כפי שלעיתים מבקשים להכריע חוקרים בעלי נטייה היסטוריוציסטית (וכותב שורות אלה בתוכם). דבריו של י' אלמן בקובץ זה, וכן מחקרים חשובים אחרים שנתפרסמו בשנים

27 בבלי, גטין ו א; בבלי, בבא קמא פ, א.

28 ראו: ד' רוזנטל, 'מסורות ארץ-ישראליות ודרך לבבל', קתדרה, 92 (תשנ"ט), עמ' 7-48.

קיומה של תפוצה יהודית גדולה בימי בית שני, המשנה והתלמוד, שפעלה לצידו של מרכז יהודי גדול בארץ ישראל וקיימה עימו מערכת מסועפת של קשרים פוליטיים, כלכליים וחברתיים-תרבותיים, מזכיר מאוד את המציאות המודרנית שבה מצוי העם היהודי. כפילות זו של קיום יהודי בארץ ובתפוצה עוררה אז – כהיום – שאלות יסוד של זהות עצמית יהודית, ואף הטילה מדי פעם ספקות לגבי נאמנותם של יהודים למשטרים השונים בארצות פזורים.

קובץ זה של מחקרים, פרי כנס מדעי שנערך על-ידי מרכז זלמן שזר ואוניברסיטת ניו יורק, מנתח מזוויות שונות את מערכת היחסים המורכבת שבין המרכז והתפוצות, מערכת שיכלה לתרום רבות לחיזוקה של האומה היהודית, אך בה בשעה אף גרמה למתחים בין הקהילות היהודיות עצמן, ואף הביאה לא פעם לתחרות בין היישוב היהודי שבארץ ישראל לבין מושבות היהודים בארצות השונות על ההגמוניה היהודית הכלל-עולמית.

0 01850000510 4

185-510 דאנאקוד

מחיר מומלץ לצרכן 76.00 ש"ח

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קידר